

Αρχείο
21α

**Ομιλία Γιάννου Παπαντωνίου στη δημόσια συζήτηση
με θέμα
« Πόροι για την Ανάπτυξη και την Κοινωνική Συνοχή »**

**Κέντρο Θεσμικών Μεταρρυθμίσεων – Εκδόσεις Παπαζήσης
Μέγαρο Καρατζά – 29 Ιουνίου 2006**

1. Ανάπτυξη και Οικονομία της Γνώσης

Κινητήριος μοχλός της ανάπτυξης σήμερα είναι η Οικονομία της Γνώσης. Κρίσιμοι παράγοντες είναι η αναβάθμιση της εκπαίδευσης και της έρευνας και η προσαρμογή του διοικητικού και θεσμικού περιβάλλοντος στις ανάγκες της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας.

Πολλές χώρες κινούνται με μεγάλες ταχύτητες, ενώ στις περισσότερες διεξάγονται συζητήσεις, συχνά έντονες, για την κατεύθυνση των μεταρρυθμίσεων. Τα τελευταία δύο χρόνια, η Ελλάδα **εξεπίστευτα σε μια παγκόσμια εξαίρεση. Ούτε κινείται, ούτε συζητά. Δίνει την εντύπωση μιας κουρασμένης χώρας που, έχοντας πετύχει κάποιους στόχους, χαρακτηρίζεται από χαλαρούς ρυθμούς και χαμηλές προσδοκίες.** Υπάρχει οπισθοδρόμηση στην ανάπτυξη, στην απασχόληση, στη μεταρρύθμιση των θεσμών, στη διεθνή θέση της χώρας, καθώς ο ιδιότυπος λαϊκισμός που καλλιεργείται οδηγεί την Ελλάδα σε μια κοινωνική και οικονομική απονεύρωση και σταδιακά στο περιθώριο των διεθνών εξελίξεων.

Στην εποχή της γνώσης και της πληροφορίας, η Εκπαίδευση και η Έρευνα είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με την οικονομική πρόοδο και την κοινωνική ανάπτυξη. Ο συνδυασμός υψηλής τεχνολογίας, επαρκούς εκπαίδευσης, επιχειρηματικών ικανοτήτων και διαθεσιμότητας κεφαλαίων για τη χρηματοδότηση καινοτόμων πρωτοβουλιών έχει κρίσιμη σημασία για την επιτυχία στη σημερινή παγκοσμιοποιημένη οικονομία.

Ωστόσο, ο τομέας της Έρευνας στη χώρα μας βρίσκεται σε δυσμενή κατάσταση λόγω της ασυντόνιστης προσπάθειας των λίγων ανταγωνιστικών ερευνητικών κέντρων που έχουμε, των άσκοπων διαχωρισμών ανάμεσα στη δημόσια και την ιδιωτική έρευνα, τις ανθρωπιστικές/κοινωνικές και τις θετικές επιστήμες και, τέλος, των πολύ χαμηλών δημόσιων, και ακόμα χαμηλότερων ιδιωτικών, δαπανών για Έρευνα. Οι δημόσιες δαπάνες αναλογούν στο 0,2% του ΑΕΠ, ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά σε παγκόσμια κλίμακα, όταν στη Σουηδία το ποσοστό είναι 0,75% του ΑΕΠ.

Παρατηρούνται, επίσης, ελλείψεις εξειδικευμένου προσωπικού οι οποίες εξελίσσονται σε ανασταλτικό παράγοντα πραγματοποίησης επενδύσεων, ιδιαίτερα σε τομείς νέων τεχνολογιών, ενώ συντηρούν υψηλά επίπεδα ανεργίας. Οι αλλαγές που προωθεί η κυβέρνηση για την αναβάθμιση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης δεν ανταποκρίνονται στις σημερινές προκλήσεις, ενώ καμιά ουσιαστική αλλαγή δεν προγραμματίζεται για την ανάπτυξη της Έρευνας και της Τεχνολογίας, και πολύ περισσότερο για τη διάχυση και αξιοποίησή της. Είναι χαρακτηριστικό του χαμηλού ενδιαφέροντος για την αναβάθμιση της Παιδείας ότι ο προϋπολογισμός καταγράφει οριακή μείωση των δαπανών, από 3,5% σε 3,1% του ΑΕΠ, παρά τις προεκλογικές δεσμεύσεις της ΝΔ για αύξησή τους στο 5%.

Είναι, όμως, επιτακτική ανάγκη να συγκλίνουν οι δημόσιες δαπάνες για την Παιδεία, και την Έρευνα στο μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ.), δηλαδή 5,3% και 0,5% του ΑΕΠ αντίστοιχα.

2. Η Κατάσταση της Ελληνικής Οικονομίας

Την τελευταία δεκαετία η ελληνική οικονομία σημείωσε υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, της τάξης του 4%, σε σχέση με ένα ιστορικό μέσο όρο 1,5%. Οι επιδόσεις αυτές στηρίχθηκαν στη σταθεροποίηση της οικονομίας μέσα από την προσπάθεια ένταξης στην Ευρωζώνη, την ενίσχυση της δημόσιας επενδυτικής προσπάθειας καθώς και εκτεταμένες διαρθρωτικές αλλαγές για την ανάπτυξη της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας.

Ο ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ έχει κάμψη, αλλά παραμένει υψηλότερος από το μέσο ρυθμό των υπόλοιπων χωρών της ΕΕ. Ωστόσο, απέχει σημαντικά από τις προεκλογικές εξαγγελίες της ΝΔ για ρυθμό ανάπτυξης 5%. Πολλά θα κριθούν από την εκτέλεση του προϋπολογισμού. Τα σημαντικότερα άμεσα δημοσιονομικά προβλήματα εντοπίζονται στη μεγάλη κάμψη του ρυθμού αύξησης των φορολογικών εσόδων, στη μεγάλη αύξηση των

πρωτογενών καταναλωτικών δαπανών του τακτικού προϋπολογισμού και στην αύξηση των αμυντικών δαπανών.

Η υψηλή ανεργία, ιδιαίτερα των νέων, και τα συγκριτικά χαμηλά επίπεδα της παραγωγικότητας αντανακλούν το αναπτυξιακό έλλειμμα της χώρας, αλλά και τις μεγάλες δυνατότητες αναπτυξιακής επιτάχυνσης και πραγματικής σύγκλισης με τις προηγμένες ευρωπαϊκές χώρες.

Όμως, η επιτάχυνση της ανάπτυξης προϋποθέτει την αποτελεσματική αντιμετώπιση των δημοσιονομικών και διαρθρωτικών προβλημάτων της οικονομίας. Χρειάζονται πόροι για τη χρηματοδότηση αναπτυξιακών πολιτικών καθώς και για την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής. Η σύγκλιση των δαπανών για την Παιδεία και την Έρευνα προς τα ευρωπαϊκά επίπεδα θα απαιτήσει αύξηση κατά ένα ποσό της τάξης του 2,5% του ΑΕΠ. Στον κοινωνικό τομέα το κόστος για τη θεσμοθέτηση του **Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος, βασικού εργαλείου για την αντιμετώπιση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, έχει εκτιμηθεί σε ποσό που αναλογεί σε 0,25% του ΑΕΠ. Σημαντική πρόσθετη δαπάνη, της τάξης του 1% του ΑΕΠ, θα απαιτηθεί για την αποτελεσματικότερη λειτουργία του **Εθνικού Συστήματος Υγείας**, ενώ η δαπάνη για τη μελλοντική χρηματοδότηση του ασφαλιστικού συστήματος θα εξαρτηθεί από την επικείμενη μεταρρύθμιση.**

Συνολικά, τα επόμενα χρόνια, θα πρέπει να εξευρεθούν, σε ετήσια βάση, πρόσθετοι πόροι της τάξης του 3,5% - 4% του ΑΕΠ, δηλαδή περίπου 7 δις ΕΥΡΩ σε σημερινές τιμές, για την ανάπτυξη και την κοινωνική συνοχή. Με δεδομένη την ανάγκη αποκλιμάκωσης του πολύ υψηλού δημόσιου χρέους, επιβάλλεται η κατάρτιση ενός πενταετούς προγράμματος με στόχο την εξασφάλιση πρόσθετων πόρων από τις ακόλουθες πηγές :

- Αύξηση της αποδοτικότητας των δημοσίων δαπανών
- Διεύρυνση της φορολογικής βάσης
- Μείωση των αμυντικών δαπανών

- Αποκρατικοποιήσεις και συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα στη χρηματοδότηση των δημοσίων έργων

Η επίτευξη του παράλληλου στόχου της επιτάχυνσης του ρυθμού ανάπτυξης, από 3,5% σε τουλάχιστον 5%, θα συμβάλει στην εξασφάλιση των αναγκών πόρων κατά ένα ποσό της τάξης του 1 δις ΕΥΡΩ σε ετήσια βάση. **Κατά συνέπεια, από τις παραπάνω πηγές θα πρέπει να αντληθούν τουλάχιστον 6 δις ΕΥΡΩ.**

3. Δημοσιονομική Πολιτική και Έλεγχος Δαπανών

Στη χώρα μας η ευελιξία των υπουργείων και άλλων οργανισμών του δημοσίου, τόσο στη σύνταξη όσο και στην εκτέλεση του προϋπολογισμού, είναι πολύ περιορισμένη. Επιπλέον, η ελεγκτική διαδικασία περιορίζεται κυρίως στο Συμβούλιο της Επικρατείας, που εξετάζει κυρίως τη νομιμότητα και πολύ λίγο ή σχεδόν καθόλου τη σκοπιμότητα και την αποτελεσματικότητα των δαπανών.

Πολλές χώρες έχουν υιοθετήσει κάποια μορφή πολυετούς δημοσιονομικού πλαισίου, για να αντιμετωπίσουν τις αδυναμίες που έχει ο ετήσιος προϋπολογισμός. Επιδίωξη αυτών των προγραμμάτων, τα οποία δημοσιοποιούνται, είναι να τεθεί η κυβέρνηση κάτω από πρόσθετη πίεση από τους πολίτες και κυρίως τις χρηματοπιστωτικές αγορές, για να τηρηθούν οι στόχοι.

Οι προϋπολογισμοί καταρτίζονται και εκτελούνται με έμφαση στις εισροές και όχι στα αποτελέσματα. Η προσέγγιση αυτή θεωρείται ανεπαρκής, και γιαυτό επιχειρείται, πλέον, κυρίως η αξιολόγηση των αποτελεσμάτων των προγραμμάτων που χρηματοδοούνται.

Μια στροφή στον έλεγχο των αποτελεσμάτων προϋποθέτει σημαντικές αλλαγές στις διαδικασίες που αφορούν τη λειτουργία της κυβέρνησης και της δημόσιας διοίκησης.

Συγκεκριμένα, ο περιορισμός της σπατάλης και η βελτίωση της αποτελεσματικότητας στο δημόσιο τομέα πρέπει να στηριχθούν στις ακόλουθες πολιτικές.

Πρώτον, καθιέρωση μεσοπρόθεσμου δημοσιονομικού προγράμματος ώστε να δημιουργηθεί ένα δεσμευτικό πλαίσιο για την κυβέρνηση.

Δεύτερον, καθιέρωση συστήματος αξιολόγησης και επίτευξης των στόχων των προγραμμάτων, ώστε να αναβαθμιστεί η αποτελεσματικότητα στη χρήση των δημοσίων πόρων.

Τρίτον, καθιέρωση υποχρέωσης για όλους τους δημόσιους φορείς να καταρτίζουν και να δημοσιοποιούν απολογισμούς και ισολογισμούς, ώστε να δημιουργηθεί επαρκής και ολοκληρωμένη βάση δεδομένων για την άσκηση αποτελεσματικού ελέγχου.

Τέταρτον, αναβάθμιση των ανεξάρτητων ελεγκτικών οργάνων, και ιδιαίτερα του Ελεγκτικού Συνεδρίου, για την παρακολούθηση και αξιολόγηση της εκτέλεσης του προϋπολογισμού.

4. Νέα Φορολογική Πολιτική

Στο σύγχρονο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης και της μεγάλης κινητικότητας κεφαλαίων, το φορολογικό σύστημα πρέπει να διευκολύνει την εύρυθμη λειτουργία της οικονομίας. Οι αρχές στις οποίες πρέπει να στηρίζεται είναι οι εξής :

- Ευρεία φορολογική βάση, με περιορισμό στο ελάχιστο των εξαιρέσεων, απαλλαγών και ειδικών ρυθμίσεων
- Μικρός αριθμός φορολογικών συντελεστών

- Σταθερότητα του συστήματος
- Ουδετερότητα του συστήματος στη φορολόγηση των εισοδημάτων με βάση την πηγή προέλευσης τους. Πρέπει να περιορίζεται στο ελάχιστο η δυνατότητα εκμετάλλευσης νομοθετικών κενών ή ασαφειών για αποφυγή ή μείωση των φορολογικών υποχρεώσεων επιχειρήσεων και ατόμων.

Τα κριτήρια δικαιοσύνης του φορολογικού συστήματος αφορούν συνήθως το βαθμό προοδευτικότητάς του. Δεδομένου ότι η φορολογία σε αγαθά και υπηρεσίες είναι μάλλον αντίστροφα προοδευτική σε σχέση με το εισόδημα, η έμφαση δίνεται στη φορολογία εισοδήματος. Όμως η διεθνοποίηση των οικονομικών συναλλαγών έχει αυξήσει σημαντικά τις δυνατότητες φοροαποφυγής, με αποτέλεσμα στις περισσότερες χώρες τα φορολογικά συστήματα να έχουν περιορίσει το βαθμό προοδευτικότητας, και ιδιαίτερα τις απαλλαγές και τις εκπτώσεις. Βασική επιδίωξή μας είναι ένα σύστημα που, χωρίς να υποσκάπτει την ανταγωνιστικότητα των ελληνικών επιχειρήσεων, διατηρεί και ενισχύει τον αναδιανεμητικό του χαρακτήρα. Εξάλλου, η εμπειρία των χωρών που υιοθέτησαν ακραία συστήματα ενός και μόνο ενιαίου συντελεστή στη φορολογία εισοδήματος δείχνει ότι ωφελήθηκαν αποκλειστικά οι πλούσιοι, ενώ τα χαμηλά εισοδήματα επιβαρύνθηκαν, και τα συνολικά φορολογικά έσοδα περιορίστηκαν.

Η απλότητα και διαφάνεια του φορολογικού συστήματος επιτρέπουν στο φορολογούμενο να γνωρίζει τις υποχρεώσεις και τα βάρη που του αναλογούν. Διευκολύνουν, παράλληλα, τις φορολογικές αρχές στη διαχείρισή του και περιορίζει το διοικητικό κόστος και το κόστος συμμόρφωσης για το φορολογούμενο.

Οι προσφερόμενες υπηρεσίες στον φορολογούμενο πρέπει να αναβαθμιστούν με τη θέσπιση διαδικασιών που θα περιορίσουν την επικοινωνία φορολογουμένων με τις Δ.Ο.Υ. και θα βελτιώσουν τις σχέσεις τους με τις φορολογικές αρχές. Συγκεκριμένα μέτρα περιλαμβάνουν τα εξής :

- Δραστική διοικητική απλοποίηση και κατάργηση πολλών πιστοποιητικών

- ενθάρρυνση υποβολής δηλώσεων μέσω του διαδικτύου
- αποστολή, όπου είναι εφικτή, στο φορολογούμενο έτοιμων των δηλώσεων εισοδήματος

Πρέπει, παράλληλα, να εκσυγχρονιστεί το σύστημα φορολογικών ελέγχων με την καθιέρωση του δειγματοληπτικού ελέγχου των δηλώσεων.

Η φοροδιαφυγή συνιστά μείζον πρόβλημα που γιγαντώθηκε την τελευταία διετία, νοθεύοντας τους κανόνες του ανταγωνισμού μεταξύ των επιχειρήσεων σε βάρος των νομοταγών και αποδυναμώνοντας την αναπτυξιακή διαδικασία. Πρέπει να παγώσουν οι χαριστικές ρυθμίσεις, οι οποίες υπονομεύουν την αξιοπιστία του φορολογικού συστήματος και να αυστηροποιηθεί η σχετική νομοθεσία.

Σε μια μεσοπρόθεσμη προοπτική, το σπουδαιότερο μέτρο είναι η μείωση της φορολογίας και ο συνδυασμός της με οικονομικά αντικίνητρα και ποινές που θα καθιστούν επικίνδυνη την παραβατικότητα στην εκπλήρωση των φορολογικών υποχρεώσεων επικίνδυνο. **Η καταπολέμηση της φοροδιαφυγής συμβαδίζει με την προσπάθεια περιορισμού της παραοικονομίας, που στην Ελλάδα είναι ακόμη αρκετά εκτεταμένη.** Μια τέτοια προσπάθεια πρέπει να στηριχθεί στην αξιοποίηση της πληροφορικής στο σύνολο των υπηρεσιών του δημοσίου τομέα, της τοπικής αυτοδιοίκησης και των ασφαλιστικών οργανισμών και την ενοποίηση των βάσεων δεδομένων. Πρέπει, ιδιαίτερα, να ενισχυθούν οι ελεγκτικοί μηχανισμοί της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Συμπερασματικά, το φορολογικό σύστημα πρέπει να στηριχθεί στις ακόλουθες αρχές :

Πρώτον, να έχει ευρεία βάση, με περιορισμό των εξαιρέσεων, απαλλαγών και ειδικών ρυθμίσεων, και μικρό αριθμό συντελεστών. Να είναι **σταθερό και ουδέτερο** σε ότι αφορά την πηγή προέλευσης των εισοδημάτων.

Δεύτερον, να είναι **προοδευτικό** στη φορολογία των εισοδημάτων ώστε να επιτελεί τον αναδιανεμητικό του ρόλο.

Τρίτον, να είναι **απλό και διαφανές**, ώστε να διευκολύνεται η εφαρμογή τόσο από τη φορολογούσα αρχή όσο και το φορολογούμενο, με αξιοπιστία και χαμηλό κόστος. Η αποτελεσματικότητα της εφαρμογής πρέπει να ενισχυθεί από διοικητικές απλοποιήσεις και ευρύτερη χρήση του διαδικτύου και της πληροφορικής.

Τέταρτον, στην εφαρμογή αυστηρής και συστηματικής πολιτικής για την καταπολέμηση της εκτεταμένης φοροδιαφυγής με την καθιέρωση δειγματοληπτικών ελέγχων και το οριστικό πάγωμα των χαριστικών ρυθμίσεων.

5. Μείωση Αμυντικών Δαπανών

Οι αμυντικές δαπάνες έχουν διαμορφωθεί ιστορικά μετά το 1975 σε υψηλά επίπεδα λόγω της φύσης των απειλών που αντιμετωπίζει η χώρα μας και βρίσκονται σταθερά πάνω από το μέσο όρο του ΝΑΤΟ. Μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου η χώρα μας δεν καρπώθηκε το «μέρισμα της ειρήνης», με αποτέλεσμα οι αμυντικές δαπάνες ως ποσοστό του ΑΕΠ να είναι υπερδιπλάσιες σε σχέση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Ειδικότερα, το 2000 έφτασαν στο 4,9% του ΑΕΠ. Το ποσοστό αυτό ήταν το δεύτερο υψηλότερο στο ΝΑΤΟ (πρώτη σταθερά παραμένει η Τουρκία) και περίπου τριπλάσιο σε σχέση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Με συστηματική προσπάθεια οι αμυντικές δαπάνες μειώθηκαν στο 3,5% του ΑΕΠ το 2003. Παραμένουν, όμως, πολύ υψηλές και μάλιστα δείχνουν αυξητική τάση λόγω της χαλαρής προσέγγισης της σημερινής κυβέρνησης σε θέματα σπατάλης στο δημόσιο. **Στόχος πρέπει να είναι η συμπίεση των αμυντικών δαπανών κατά περίπου 1% του ΑΕΠ, δηλαδή στο 2,5% του ΑΕΠ, σε σταθερή βάση, ώστε να απελευθερωθούν πόροι για την άσκηση αναπτυξιακής και κοινωνικής πολιτικής.** Μια τέτοια κατεύθυνση στην αμυντική μας πολιτική θα ήταν μακροπρόθεσμα διατηρήσιμη αν εντασσόταν στο πλαίσιο μιας συμφωνημένης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας αμοιβαίας μείωσης των

εξοπλισμών. Τα εξοπλιστικά προγράμματα πρέπει να περιοριστούν στην αντικατάσταση παλαιού υλικού και σταδιακά να περιλαμβάνουν μικρότερους αριθμούς οπλικών συστημάτων. Προς αυτή την κατεύθυνση είναι σκόπιμο και οι δύο χώρες να υιοθετήσουν ένα πενταετές πρόγραμμα σύγκλισης των αμυντικών δαπανών στο μέσο όρο του ΝΑΤΟ. Η υλοποίηση αυτού του στόχου συναρτάται με την πρόοδο στην αντιμετώπιση των ουσιαστικών θεμάτων των διμερών σχέσεων, που συντηρούν ένα κλίμα έντασης τροφοδοτώντας πιέσεις για αυξημένες αμυντικές δαπάνες.

Σε ότι αφορά στη χώρα μας, ο περιορισμός των αμυντικών δαπανών σε αυτά τα επίπεδα θα μπορούσε να επιτευχθεί με τη λήψη μέτρων στις ακόλουθες κατευθύνσεις:

Πρώτον, αποσύνδεση των εξοπλιστικών δαπανών από την αύξηση του ΑΕΠ και πάγωμά τους σε επίπεδα της τάξης του 1,5 δις ΕΥΡΩ για τα επόμενα δέκα χρόνια. Η πολιτική αυτή απόφαση σε σχέση με τους σχεδιασμούς της σημερινής κυβέρνησης θα απελευθέρωνε πόρους ύψους 7 δις ΕΥΡΩ ή περίπου 700 εκατ. ΕΥΡΩ, δηλαδή 0,4% του ΑΕΠ, σε ετήσια βάση. Παράλληλα, θα πρέπει να αποσυρθούν με ταχείς ρυθμούς παλαιά οπλικά συστήματα παραχωρημένης τεχνολογίας, δεδομένου ότι έχουν εξαιρετικά υψηλό κόστος συντήρησης.

Δεύτερον, δραστική μείωση των λειτουργικών δαπανών, μέσα από την ανασύνταξη, τον εξορθολογισμό και την εξυγίανση της διοικητικής και οικονομικής λειτουργίας των Ενόπλων Δυνάμεων. Η επιτάχυνση των διαδικασιών αναδιοργάνωσης, που έχουν οδηγηθεί σε τέλος από τη σημερινή κυβέρνηση και σε ορισμένους τομείς έχουν αναστραφεί, θα οδηγήσει σε ένα πιο λιτό, αποτελεσματικό και ταυτόχρονα βιώσιμο στρατό. Βασικές συνιστώσες της αναδιοργάνωσης είναι ο περιορισμός των μονάδων ειδικά του στρατού ξηράς, η ανάπτυξη διακλαδικών λειτουργιών, ο περιορισμός των επιτελείων, η καλύτερη αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών με ταυτόχρονη δραστική μείωση του βοηθητικού προσωπικού και, τέλος, η εξυγίανση της εφοδιαστικής αλυσίδας και του συνόλου των υπηρεσιών υποστήριξης. Η συνεπής εφαρμογή αυτής της πολιτικής θα μπορούσε να αποδώσει μειώσεις λειτουργικών δαπανών

της τάξης του 15% απελευθερώνοντας πόρους ύψους 900 εκατ. ΕΥΡΩ, δηλαδή 0,5% του ΑΕΠ, σε ετήσια βάση.

Οι μεταρρυθμίσεις που επιβάλλονται για την εξεύρεση των αναγκαίων πόρων στήριξης της ανάπτυξης και της κοινωνικής συνοχής πρέπει να ενταχθούν σε ένα συνολικό μεταρρυθμιστικό σχέδιο. Για το ΠΑΣΟΚ, η προετοιμασία πρέπει να ξεκινήσει άμεσα, στο χρόνο αντιπολίτευσης. Η κοινωνική διάσταση πρέπει να προσεχθεί ιδιαίτερα, ώστε το σχέδιο να υλοποιηθεί μέσα σε ένα κλίμα αποδοχής και συναίνεσης. Τέλος, πρέπει να υπάρχει συνεχής παρακολούθηση των ευρωπαϊκών και διεθνών εξελίξεων, ώστε να προσαρμοστούν οι αλλαγές στο μεταβαλλόμενο παγκόσμιο περιβάλλον.